

Ρίτα Μαντότο, Ο Οικοκαπιταλισμός: το περιβάλλον ως μεγάλη επιχείρηση
(μετ. Καίτη Μάρακα), Στάχυ, Αθήνα, 1996, σ.σ. 158
Του Φώτη Τερζάκη

Το πρόβλημα της ραγδαίας περιβαλλοντικής υποβάθμισης, που αγγίζει σε πολλές περιπτώσεις τα όρια μιας ορατής πλέον κρίσης επιβίωσης, δε χρειάζεται να είναι κανείς οικολόγος ή έστω πολιτικά ριζοσπάστης για να το δει. Ακόμα και αν το βραχυπρόθεσμο ατομικό κέρδος είναι για κάποιον σημαντικότερο από την επιβίωση του πλανήτη, σήμερα βρισκόμαστε μπροστά σε διαδικασίες περιβαλλοντικής μόλυνσης ή εξάντλησης των πόρων που υπονομεύουν το άμεσο παρόν όλων μας. Αν το σύστημα της καπιταλιστικής αγοράς πρέπει να συνεχίσει ν' αναπαράγεται με τους όρους της μέχρι σήμερα λειτουργίας του, είναι κατά κάποιον τρόπο υποχρεωμένο να συμπεριλάβει στους υπολογισμούς του το περιβαλλοντικό κόστος και να το ενσωματώσει μέσα στη διαμόρφωση των εργαλείων και των στρατηγικών του. Αυτή η διαπίστωση έχει δώσει το έναυσμα για τη διαμόρφωση, μέσα στις τελευταίες δεκαετίες, μιας αντίληψης και μιας πολιτικής την οποία μπορούμε να ονομάσουμε οικοκαπιταλισμό —μιας πολιτικής, δηλαδή, διορθωτικών μέτρων, τα οποία δε θίγουν τα θεμελιώδη αξιώματα της καπιταλιστικής οικονομίας: την απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τη συσσώρευση πλούτου και ισχύος και, βέβαια, την παραγωγή για τη λεγόμενη ελεύθερη αγορά.

Στη μελέτη αυτού ακριβώς του φαινομένου είναι αφιερωμένο το μικρό αλλά εξαιρετικά περιεκτικό βιβλίο της Ρίτα Μαντότο, που εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Ρώμη το 1993. Η Ρίτα Μαντότο είναι μια νεαρή οικονομολόγος (γεν. 1962), συνεργάτης της εφημερίδας *Il Manifesto* και υπεύθυνη σύνταξης της επιθεώρησης *Capitalismo, Natura, Socialismo*. Η σημαντικότερη προηγούμενη μελέτη της είναι ένα εκτενές άρθρο με τίτλο «Μια οικολογική επαναθεμελίωση της οικονομίας», σπουδή στο έργο του ριζοσπάστη οικονομολόγου Nicholas Georgescu-Roegen. Με τον *Οικοκαπιταλισμό*, μας προσφέρει σήμερα μια εμπεριστατωμένη επισκόπηση των δύο εναλλακτικών, και κατ' ουσίαν αντιτιθέμενων στρατηγικών απέναντι στο κρίσιμο πρόβλημα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης: της στρατηγικής της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου, από τη μια μεριά, και της στρατηγικής μιας παράλληλης απελευθέρωσης της φύσης και της ανθρωπότητας, από την άλλη. Και πρέπει εκ των προτέρων να πούμε ότι η ανάπτυξη του επιχειρήματος της συγγραφέως εκτυλίσσεται αυστηρά στο οικονομικό πεδίο, χωρίς να συζητάει τα παράλληλα και αλληλοσυνδεόμενα προβλήματα των ειδικά πολιτικών μορφών, της διαχείρισης της εξουσίας, της διεύθυνσης ή αυτονομίας κ.λπ.

Το επιχείρημα του κεφαλαίου, με όσες το δυνατόν περιεκτικότερο συνοψισμένο, είναι ότι υπάρχει μια αναπόφευκτη αλληλουχία φάσεων της οικονομικής ανάπτυ-

ξης: αν με τη βιομηχανική επανάσταση και με την τεχνολογική πρόοδο οι επιπτώσεις της δραστηριότητας του ανθρώπου πάνω στον πλανήτη αυξήθηκαν με εκθετικούς ρυθμούς, αυξήθηκε επίσης και η παραγωγή αγαθών η οποία επέτρεψε τη χειραφέτηση του ανθρώπου από την «κυριαρχία της φύσης» και μια ευημερία αδιανόητη σε άλλες ιστορικές εποχές: αν τώρα αυτή η εξέλιξη είχε και ορισμένες ανεπιθύμητες επιπτώσεις, αυτές μπορούν να αντιμετωπιστούν με τροποποιήσεις μέσα στα πλαίσια του συστήματος. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, τα μεγάλα πλανητικά προβλήματα θεωρούνται ως προβλήματα τεχνικά, όχι πολιτικά, και με τεχνικά μέσα αναμένεται να επιλυθούν. Έτσι εμφανίζεται στη σκηνή αυτό που η συγγραφέας εδώ αποκαλεί ecobusiness —ένα σύνολο δραστηριοτήτων οι οποίες παρεμβαίνουν στις παραγωγικές διαδικασίες με σκοπό να κάνουν αυτές τις διαδικασίες όσο το δυνατόν «καθαρές», δηλαδή λιγότερο ρυπογόνες. Με άλλα λόγια, όπως το διατυπώνει εύστοχα η συγγραφέας, καθίσταται «εμπόρευμα το ίδιο το περιβάλλον, και μάλιστα σε μια στιγμή που το περιβάλλον θέτει υπό συζήτηση ακριβώς την κατηγορία του εμπορεύματος»: αυτό σημαίνει ότι «δημιουργείται “ανάπτυξη” και “κέρδος” μέσα από τη μόλυνση, έπειτα δημιουργείται νέα απασχόληση, νέα αύξηση του ΑΕΠ, νέο κέρδος μέσα από την απορρύπανση. Και ύστερα δημιουργείται νέα απασχόληση, ανάπτυξη και κέρδος μέσω της διαδικασίας του καθαρισμού των τοξικών αποβλήτων των ίδιων που εκτελούν την απορρύπανση» (σ. 30).

Αυτή η πολιτική σήμερα τείνει να γίνεται παγκόσμια μέσα από την ίδια την οικουμενικοποίηση του κεφαλαίου. Γινόμαστε μάρτυρες μιας όλο και μεγαλύτερης αποδυνάμωσης των εθνικών οικονομικών πολιτικών, καθώς μεγάλο μέρος της μοίρας των εθνών αποφασίζεται σε οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Διεθνής Τράπεζα, οι έδρες της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) κ.λπ., που έργο τους είναι ακριβώς η επιβολή του καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης σε ολόκληρο τον κόσμο. Η επιβολή όμως στα φτωχά κράτη φιλελεύθερων συνταγών, οι οποίες συνίστανται κυρίως στην εξειδίκευση της παραγωγής με σκοπό τις εξαγωγές, σημαίνει πρακτικά την παράλογη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και του εργατικού δυναμικού, με αποτέλεσμα την πτώση του επιπέδου ζωής για ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού και την καθήλωση αυτών των οικονομιών στον πρωτογενή τομέα (πράγμα που συνεχίζει ακριβώς την πολιτική της αποικιοκρατίας). Με άλλα λόγια, η ίδια η δομή της ελεύθερης αγοράς, και παρά τις ρητορικές διακηρύξεις, όπως αυτές που πρόσφατα εξαγγέλθηκαν στη Διεθνή Συνδιάσκεψη του Ρίο, παράγει κοινωνική εξαθλίωση και περιβαλλοντική υποβάθμιση, τις οποίες κανένα διορθωτικό μέτρο δεν μπορεί να ανασχέσει. Το επιχείρημα εκείνο που θεωρεί μια τεχνολογία προσαρμοσμένη στις ανάγκες της αγοράς ως μοχλό μιας ανάπτυξης σε παγκόσμια κλίμακα, υποστηρίζοντας υποκριτικά πως οι χώρες του Τρίτου Κόσμου είναι καθυστερημένες μεν σε σχέση με το Βορρά, βρίσκονται όμως σε μια πορεία προσέγγισης προς το οικονομικό επίπεδο των υψηλά βιομηχανοποιημένων χωρών, είναι «μια φενάκη: η ανάπτυξη του Βορρά είναι ταυτόχρονα το άλλο πρόσωπο ενός φραγμού στην ανάπτυξη του Νότου» (σ. 20). Όσο το περι-

βαλλοντικό κόστος αυξάνεται στη βιομηχανική παραγωγή των αναπτυγμένων χωρών, υπάρχει μια «φυσική» μετατόπιση των ρυπογόνων πηγών και των αποβλήτων (τοξικών ή μη) προς το Νότο: τα υπανάπτυκτα κράτη, σα να λέμε, μέσα σε αυτά τα πλαίσια επιστρατεύουν ως μοναδικό τους ανταλλάξιμο εμπόρευμα τους ίδιους τους περιβαλλοντικούς τους πόρους, υποθηκεύοντας κατά τρόπο δραματικό το μέλλον τους.

Έτσι, η Ρίτα Μαντότο δείχνει ως εδώ με διαυγή και πειστικό τρόπο τη φενάκη που αντιπροσωπεύει η ιδέα μιας αντιμετώπισης των περιβαλλοντολογικών προβλημάτων με τους ίδιους τους όρους της εμπορευματικής αγοράς, αφού η αγορά είναι από την ίδια της τη δομή υποχρεωμένη να παράγει όχι μόνο κοινωνική ανισότητα, αλλά και περιβαλλοντική καταστροφή: και οι δύο αυτές όψεις είναι πάντοτε αυστηρά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Το ίδιο θα δείξει εν συνεχεία ότι ισχύει και για τις μορφές κρατικής παρέμβασης που στοχεύουν στην αντιμετώπιση του προβλήματος. Και τέτοιες μορφές είναι η επιβολή «περιβαλλοντικών» φόρων στις ρυπογόνες μονάδες παραγωγής, η γέννηση εταιριών και η δημιουργία ειδικών υπηρεσιών για τον καθαρισμό των νερών, της ατμοσφαιρικής και ηχητικής ρύπανσης, της επεξεργασίας των αποβλήτων και της ανακύκλωσης. Το ατελέσφορο τέτοιων διαδικασιών συνίσταται, προπάντων, στο ότι παρεμβαίνουν κυρίως στην κατάληξη των παραγωγικών διαδικασιών, μη μπορώντας να επέμβουν με ανάλογο τρόπο στην πηγή τους. Το πρόβλημα της ανακύκλωσης, για παράδειγμα, θα μπορούσε να επιλυθεί με διαρκή και ικανοποιητικό τρόπο αν τα προϊόντα παράγονταν με σκοπό να διαρκούν όσο το δυνατόν περισσότερο, και όχι να καταναλώνονται και να αντικαθίστανται το γρηγορότερο δυνατό: κάτι τέτοιο, όμως, θα προϋπέθετε ακριβώς μια οικονομία προσανατολισμένη στην ικανοποίηση των ποιοτικών αναγκών όλου του πληθυσμού και όχι στο κέρδος, πράγμα στο οποίο αντιτίθεται λυσσαλέα η εγγενής λογική της καπιταλιστικής αγοράς.

Η αναπόδραστη συνέπεια όλων αυτών των διαπιστώσεων είναι η ανάγκη μιας διαφορετικής φιλοσοφίας της παραγωγής: μια παραγωγή αφιερωμένης στην απελευθέρωση του ανθρώπου και στην οικολογική ισορροπία, που ήταν ανέκαθεν το αξιακό θεμέλιο κάθε γνήσιας αριστερής πολιτικής. Το ζήτημα αυτό έχει όμως και μια επιστημολογική διάσταση, και σ' αυτήν αφιερώνει μερικές σημαντικές σελίδες η συγγραφέας. Το ερώτημα είναι ακριβώς αν θα αντιμετωπίσουμε την οικονομία ως αυτόνομο πεδίο με τους δικούς του «εσωτερικούς» νόμους, ή αν θα την αντιληφθούμε ως ένα πεδίο όπου κρυσταλλώνονται ευρύτερα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων. Υπενθυμίζουμε ότι αυτό είναι ακριβώς το σημείο στο οποίο παρενέβη ο Μαρξ με την κριτική του εμπορεύματος και με τη θεωρία της πραγματοποίησης, και η συγγραφέας έχει τη διορατικότητα να δείξει με ποιο τρόπο ολόκληρη η κλασική οικονομία, από το δέκατο έβδομο μέχρι το δέκατο ένατο αιώνα, είχε επίγνωση του ότι η οικονομική διαδικασία δε θα μπορούσε να παραβλέπει τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές μεταβλητές. Μόνο με «τα νεοκλασικά μοντέλα θριαμβεύει η αντίληψη που τείνει να κατασκευάζει μοντέλα όσο γίνεται πιο κοντινά με εκείνα της κατεξοχήν αυστηρής επιστήμης: της φυσικής του Γαλιλαίου

και του Νεύτωνα. Η οικονομική διαδικασία πρέπει να είναι απομονωμένη και οι μεταβλητές της υπολογισμένες, προκειμένου να επιτευχθεί ανάλυση με “επιστημονική αυστηρότητα”... Το τυχαίο, η ίδια η εξέλιξη όλων των ζωντανών φαινομένων με την αναπόφευκτη ροή του χρόνου δε βρίσκουν θέση μέσα σ’ αυτή τη θεωρητική κατασκευή» (σσ. 141-2).

Η Ρίτα Μαντότο κλείνει το σημαντικό βιβλίο της με τη διατύπωση ορισμένων γενικών προτάσεων για μια οικολογική οικονομία, συζητώντας για λίγο το έργο ριζοσπαστών θεωρητικών οι οποίοι έχουν κατά καιρούς διατυπώσει παρόμοιες θέσεις. Ανάμεσα σ’ αυτούς τους θεωρητικούς εμφανίζονται ονόματα όπως του Georgescu-Roegen, του Hartmann Daly, του Χέρμπερτ Μαρκούζε, του Oscar Negt, του Αντρέ Γκορζ, του Claus Offe και του Bruno Morandi. Θα κλείσουμε και μεις αυτή την αναφορά μας παραθέτοντας, ακριβώς, τον πίνακα των προτάσεων της συγγραφέως:

— Να σταματήσει εντελώς η παραγωγή όλων των πολεμικών μέσων.

— Να παρθούν μέτρα που θα είναι σε θέση να μειώσουν και προοδευτικά να εξαλείψουν την ψαλίδα που χωρίζει τα φτωχά κράτη από τα πλούσια, μέσα από τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των υπανάπτυκτων χωρών, αλλά και τη μείωση της κατανάλωσης των πόρων και της σπατάλης στα κράτη του Βορρά.

— Να διενεργηθούν πολιτικές ελέγχου των γεννήσεων, που να είναι σε θέση να φέρουν τον πληθυσμό σε ένα τέτοιο επίπεδο, ώστε να μπορεί να διατρέφεται επαρκώς από μια γεωργία, στην οποία θα χρησιμοποιούνται μόνο οργανικές μέθοδοι καλλιέργειας.

— Να προωθηθεί η έρευνα και η χρήση της ηλιακής ενέργειας, για να εξοικονομηθούν οι μη ανανεώσιμοι ενεργειακοί πόροι.

— Να αντικατασταθεί η καταναλωτική αντίληψη της «μιας χρήσης» με μια παραγωγή σχεδιασμένη για να διαρκεί.

— Να εγκαταλειφθεί η αντίληψη για τη ζωή, σύμφωνα με την οποία η ταχύτητα είναι αυτοσκοπός και να περιληφθεί ανάμεσα στους παράγοντες του πλούτου ενός ανθρώπου ο ελεύθερος χρόνος (σσ. 148-9).

Το μεγάλο ερώτημα όμως παραμένει, συνιστώντας ακριβώς το αδύνατο σημείο αυτής της μελέτης: μέσα από ποιες συγκεκριμένες πολιτικές μορφές και στρατηγικές είναι δυνατή η επίτευξη παρόμοιων στόχων; Αυτή είναι μια συζήτηση που θα μπορούσε να αρχίσει από εκεί ακριβώς που τελειώνει το βιβλίο της Ρίτα Μαντότο.